

מיסטיקה מזרחית באוניברסיטה

חביבה פדיה נעה בין ניתוח אקדמי של רעיונות לבין חוויה מיסטית ושירה ומרגישה נוח בכל העולמות. ככה זה כשצומחים במשפחה של רב ומקובל שהיה בן בית בעולמות רבים | **טל נוימן**

וחיבר ספרים, פיוטים ושירת חול. אחד משירי החול שכתב עסק בשני גנבים שפרצו לביתו. אבי אמי היה החכם שאול פתיה. בילדותי הרגשתי לעתים קרובות שהוא כל עולמי. הוא אהב לשוטט בירושלים והיה מסביר דברים רבים תוך כדי הליכה. בשבתות היינו הולכים אליו ושומעים פיוטים בבוקר ובערב. בבוקר שבת הוא היה הולך למניין הראשון, ואחי ואני אהבנו להשכים קום כדי להצטרף אליו ולחוות אתו את בוקר השבת המיוחד שלו. לאחר התפילה החל בקריאת הזוהר, ומנגינת הזוהר נחרתה בי חזק מאוד מאותם ימים. אחר כך היה מקדש, שותה ערק ואוכל ביצה קשה ומלפפון. ממנו למדתי את פרשות השבוע, את ספר הזוהר ואת שיטת פירוש החלומות של אביו. אני מרגישה שאת כל הבסיס למה שאני יודעת קיבלתי ממנו. משפחתו של אבי הגיעה גם היא מעיראק. בתחילה הם גרו בסמרה שבדרום עיראק, עיר שזכתה לפרסום בשל התל הארכאולוגי שלה הבנוי בצורה של מדרגות מסתלסלות. המדרגות הללו הן סמל עבורי, סמל לעלייה הדרגתית ולא היררכית, וסמל למוזיקה. משם הם עברו לבגד. אבי השתייך למשפחה משכילה, ורוב אחיו ואחיותיו שימשו מורים ומנהלים בבתי ספר ערביים. אבי דובר ערבית משובחת

ש מהם שורשי משפחתך?
סבא רבה שלי מצד אמי היה הרב יהודה פתיה שהיה רב מקובל בבגד. הוא הוסמך לרבנות בגיל 17 על ידי הרב עבדאללה סומך, כתב בין השאר פירושים על הספר 'עץ חיים' ועל ספר הזוהר, פיתח שיטה לפירוש חלומות על פי הקבלה והתפרסם בתחום זה. הוא היה גם מנהיג קהילתי והרבה לקבל אנשים בביתו משום שהאמין כי כדי להתמודד עם התופעה של יהודים בבגד שהיו הולכים למגיקונים מוסלמים צריך לספק את הצד המאגי בתוך היהדות. הוא סירב לכל הבקשות למנות אותו לדיין, כיוון שלטענתו פעמים רבות דיינים טועים בדיני נפשות. במקרים נדירים שבהם הסכים לדון הוא היה יושב על המדוכה ימים ולילות כדי שלא יגיע לידי טעות. הוא עלה לארץ בשנות העשרים של המאה העשרים ונפטר ב-1942. באותה שנה חיבר את הפיוטים 'אסירי התקוה' שבהם, בעקבות השמועות על השואה ועל הפתרון הסופי באירופה, הוא שם דברים בפיהן של ארבע האמהות המקוננות על רצח היהודים בשואה. באותה תקופה הוא צם פעמים אחדות בשבוע, בכה ושתה את דמעותיו, נהג גילויי אבל נוספים והרבה בתחנונים ובסליחות ליד קבר רחל. אביו, הרב משה פתיה, היה מעורב בהבאת אותיות הדפוס העבריות הראשונות לבגד,

פרופ' חביבה פדיה

- // מרצה בכירה במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן גוריון, חוקרת תרבות ויהדות, משוררת וסופרת
- // למדה קבלה ומחשבת ישראל באוניברסיטה העברית. בוגרת בית הספר לתאטרון חזותי בירושלים
- // הייתה עמיתה בכירה במכון ון ליר בירושלים
- // מקימת אנסמבל 'היונה' להחייאתה של מוזיקה ליטורגית ומיסטית מהמזרח
- // ראש מרכז 'אליישר' לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח באוניברסיטת בן גוריון
- // עמדה בראש בית הספר 'הליקון' לשירה
- // פרסמה מאמרים רבים וספרי מחקר, פרזה ושירה
- // זכתה בפרסים רבים על ספריה
- // גרה בבאר שבע. נשואה לחוקר היהדות דוד סורוצקין ואם לבת

ושולט בקוראן ובמעשיות עם. הוא היה חבר במחתרת הציונית בעיראק, ובגיל 17 ברח דרך איראן כדי לעלות לארץ. את סיפור הבריחה שלו הוא מספר לנו בכל ערב פסח. הוא עלה לארץ בשנות החמישים והצטרף למשפחתו שעלתה לפניו באופן חוקי.

ש סיפור משפחתי מעניין שעובר מדור לדור?

לא רק היהודים האמינו ביכולות המיוחדות של סב אמי, רבי יהודה פתיה, אלא גם הגויים. כשהיו פוגרומים בבגדד הפורעים המוסלמים עקפו את ביתו כדי שלא לפגוע בו. אגדה מפורסמת מספרת כי כאשר הציף את בגדד שיטפון והעיר הייתה במצוקה, הגיעה אל סבא רבה משלחת של חכמים מוסלמים וביקשה ממנו לעזור. הוא נתן להם ארבעה פתקים ואמר להם להטמין אותם ברחבי בגדד, והשיטפון נעצר.

גם בארץ האמינו ביכולות המאגיות שלו. יש מסורת על עשרה רבנים שעשו טקס מאגי כשהנאצים התקרבו לארץ ישראל, ואחד מהם היה הרב יהודה פתיה. הבריטים נתנו לו מטוס והוא טס בשמי הארץ וערך טקס כפרות מעל הארץ. יש ברשות המשפחה צילום של כתבה בעיתון אנגלי שבו סיפר על כך הטייס הבריטי שהטיס אותו.

ש את עוסקת רבות בפיוט ובחקר הפיוט, ובין היתר ייסדת את אנסמבל היונה. כיצד את מסבירה את חזרתה של המוזיקה המזרחית לחברה הישראלית לאחר שהודרה במשך שנים? החל משנות החמישים הודחקה המזרחיות במדינה מתוך רצון לבנות את הישראליות ומחשש מפני קרבה של היהדות לערביות. למרות הדחקה זו התפתחה המוזיקה המזרחית והצלחה להתקבל בציבור. בשנות השישים והשבעים התיווך היה באמצעות הצליל הים תיכוני שעקף את הערביות והעניק לגיטימציה למזרחיות דרך המוזיקה היוונית. שלב זה יצר אחד מהגוונים החשובים של המוזיקה המזרחית בארץ. בשנות השמונים הגיע לארץ גל של מוזיקה מהמזרח הרחוק, בין היתר דרך להקת 'הבכרה הטבעית' ונגינת הסיטאר ההודית. דרך המתווך מהמזרח הרחוק נכנסה גם המוזיקה המזרחית. בשנות התשעים

פרצה הפריפריה למוזיקה באמצעות הרוק. הלהקות 'אלג'יר', 'טיפקס' ו'שפתיים' השתלבו עם תופעת הרוק הבינלאומית, אך הכניסו לתוכה שבבים אתניים ומזרחיים. השלב הבא הגיע בשנות האלפיים, זהו שלב שאני קוראת לו 'פריצת הקדושה'. המשאב שיצא עד עכשיו דרך מתווכים פרץ סוף סוף כשהוא חשוף לגמרי, ממש מלב בית

באיכות נשפחת פתיה

הכנסת, מהמקום שבו הלחן היהודי שלוב בלחן הערבי. התופעה הזו של שיבה למוזיקה המזרחית היא תוצאה של הדחקה רבת שנים. פעמים רבות משווים אותנו לאמריקה, שגם היא מדינת הגירה, אבל ההבדל הוא שהמהגרים לאמריקה לא היו מחוברים, כמונו, באמצעות מטא נרטיב קדום של עם אחד שיצא לגלות. מצד אחד אנחנו באמת מדינת הגירה, אבל מצד שני כולנו מחוברים על ידי נרטיב דומה שהתפצל להמון קולות וצבעים. היו תקופות שבהן סברו כי גאולה היא התכת כל הקולות ויצירת עם אחד. זה הוביל ליחסים הגמוניים, לשלילת הקול הגולה ולשלילת היהדות כסמל של העבר. הדחקה זו יצרה רעב לשורשים. רעב זה היה סמוי בשני הדורות הראשונים אך התפרץ בדור השלישי ובדור הרביעי. הדינמיקה של דור שלישי ודור רביעי היא דינמיקה שחוזרת בסיפורי הגירה ובטראומות. אפילו בברית בין הבתרים מדובר על הדור הרביעי שישבו לארץ. זהו מבנה יסודי של גלות ושיבה בהקשרים רבים: המהגר בדור הראשון סופג את המכה של אובדן הטריטוריה ושל אבדן הזיכרון; בדור השני יש שתיקה של ההורים שמנסים להסתנכרן עם הישראליות; ואז מגיע הדור השלישי שגדל בתוך הישראליות ויש לו אומץ, אך יש בו גם הזיכרון שעבר אליו בדרך כלל מהסבא. ההתקוממות החריפה של הדור השלישי נובעת מרצף חי של מסורת שהועברה אליו בצורה אילמת, ושיבתו של הקול

המודחק היא שהשיבה את הקול המזרחי האותנטי אל המוזיקה הישראלית. הדור הרביעי, כמו שרואים למשל בקבוצת ערס פואטיקה כיום, מבטא כעס חשוף.

ש "מלאכים נופלים שדים מתהוללים / אֲשֶׁר הִפְכוּ לְמוֹמְיוֹת נֶצַח חֲנוּטוֹת בְּתוֹךְ פְּלִסְטִיקִים וְרִדִים". זוהי שורה משירך שעתידי להידפס בספר שיריך הבא 'שירי מסע והשתוות פנימית'. את עוסקת רבות במסתורין אך יוצרת בתוך עולם אקדמי פוסט מודרני שמאמין כי הכל נמצא על פני השטח. האם אין סתירה פנימית בין שני העולמות, בין המלאכים והשדים לפלסטיקים הוורודים?

המודרניזם התחיל בקול תרועה של מות המלאכים והסרת הקסם מן העולם. פעם דימיתי זאת לשמים שנפתחים כמו ארון בגדים ואתה רואה שהארון ריק. אתה אפילו לא יודע אם יש בו קולבים. אני חושבת שבעידן הפוסט מודרני שלנו לא מדובר כמו במודרניזם על מות המלאכים או מות האלוהים, אלא על אשליה שאין כוחות חיצוניים, תחתונים או נגדיים. אבל בני האדם הם צרכנים של סוד, והסוד והקסם לא באמת יכולים ללכת מן העולם, הם רק מתמקמים במקומות אחרים, וכך הקסם יכול לחנוט את עצמו לא בתוך כנפי מלאכים אלא בתוך פלסטיקים ורודים. פעמים רבות אנשים מתבלבלים וחושבים כי העולם הפוסט מודרני נשען על רובד אחד ואחיד הכולל את כל המציאויות והישויות, ואז נראה כי זה עולם שהקסם

פקע ממנו, ובעולם כזה אתה גם מאבד את החשק ליצור. אני מאמינה שזה לא כך, אלא שבעולם כזה הפרד"ס הוא לא היררכי ולא מתפקד כמו סולם שאתה עולה בו מן הפשט אל הרמז, אל הדרש ואל הסוד, כשכל אחד מהמישורים מחובר בצירי כפי שסברו בימי הביניים, אלא שהעולם שנראה כאחד הוא כמו 'גן השבילים המתפצלים' של חורחה לואיס בורחס. יש מישורים אופקיים רבים, וכל פעם אנחנו יכולים להיכנס למישור אחר ולמצוא בו את כל ארבעת הממדים. בכל מישור יש העמקה של אותו דבר. אני מאמינה שהקסם לא יכול לפוג מהעולם, משום שהפקיעה של הסוד היא הפקיעה של האהבה ושל היצירה, אלא שכיום אנחנו ממקמים, או לפחות מבקשים למקם, את הקסם בצורה שונה ולא בצורה שתלטנית ואלימה. החרדה מהקסם נובעת מזיהוי שלו כשירך לעולם מיתולוגי ואלים, ומי שרואה עצמו חלק ממערכת ערכים דמוקרטית והומניסטית – שהיא פרי החילון – מנסה פעמים רבות לשרטט את מפת העולם ולהגדיר מהי סטייה ממערכת הערכים הזו. אני מאמינה שזה לא כך. שני המישורים יכולים להיות זה לצד זה. כל אחד לגופו.

ש המלצותיה של ועדת ביטון שבה השתתפת זכו לביקורת רבה. מה את חושבת על המלצות הוועדה? שמחתי כשפנו אליי וביקשו שאשתתף בוועדה. אני מאמינה שאנשי רוח צריכים לפעול בשירות הציבור, והציבור

הרב יהודה פתיה בזקנתו וקברו בהר הזיתים

המזרחי הוא ציבור שההון הסימבולי שלו מעוכב ונדחק כבר זמן רב. פריצות תרבותיות מגיעות פעמים רבות מלמטה, אבל יש גבול להתעוררויות שמגיעות מלמטה אם אין הקניית כלים חינוכיים לדור חדש. ההתעוררות כיום נעה על ציר של תרבות שחיה בעל פה, אך אם לא יינקטו צעדים מלמעלה בדור החמישי או בדור השישי זה ייעלם. אני חושבת שהגדרת המטרות החינוכיות של הפנמת יהדות המזרח במערכת החינוך היא משימה קריטית.

ועדת ביטון הורכבה באופן הטרוגני מאוד מאנשים בעלי השכלה ואג'נדה מגוונות. הוועדה פעלה במבנה מורכב של ועדות ותתי ועדות והליכי שימוע. כתוצאה מכך אי אפשר לצפות שכל אחד מחברי הוועדה יחתום על כל סעיף וסעיף. השינויים שהוועדה באה לחולל לא נועדו לחנך, אלא ללמד את ההיסטוריה. יש החוששים כי אם נלמד על קמעות ועל מסורת מזרחית זה יגרום להטמעת המנהגים של ריקוד על קברים וקפיצה מעל מדורות. זהו עיוורון שמקורו בקבוצה השלטת. השינויים שהומלצו בוועדה נועדו ללמד את ההיסטוריה ולכתוב את ספר החינוך מחדש. הגיע הזמן להפסיק להציג את הסיפור היהודי כאילו הוא הסיפור של יהדות אירופה כשלצדו תוספות קטנות והשלמות המשקפות קהילות יהודיות בשאר העולם. יש לכתוב על היציאה לגלויות בבל ורומי כנקודה המכוננת את התחלת הפזורה, ובהמשך לה לתאר את ההתפלגות האיטית של היהדות למזרח

ולמערב על גווניה השונים. תיאור כזה ישקף נכון יותר את הסיפור היהודי וישים קץ להוראת ההיסטוריה באופן שמכיל רכיב דומיננטי אחד.

ש חפץ, מסמך או ספר היסטורי מיוחד שיש ברשותך?

אמא שלי שמרה וקטלגה כל מסמך, ספר או כתבה הקשורים לסבא שלה. הדברים החשובים לי ביותר והדברים המעניינים אותי נמצאים בקופסת האוצרות הזו, אני מרגישה שיש שם עקבות לעולם אחר. בנוסף, יש ספרים שמצאתי או שהזדמנו לידי והם חשובים מאוד עבורי. כשפרסמתי את הספר 'מוצא הנפש' התקשרה אליי הלית ישורון ואמרה כי חבר שלה – שלא רצה להזדהות בשמו – אהב את הספר ורוצה לתת לי אחד מהדפוסים הראשונים של שירת ביאליק. כעבור זמן הגיעה אליי בדואר מהדורה יפהפייה של שירת ביאליק כרוכה בירוק עם אותיות אדומות והדבר ריגש אותי מאוד. ספר נוסף שנמצא ברשותי ואני אוהבת מאוד הוא 'בחינת עולם' של רבי ידעיה הפניני, משורר

ש האם הרגשת במהלך חיך שאת חלק מתהליך היסטורי משמעותי?

כן, כל הזמן. לא תמיד הייתי מודעת לכך, אבל אני חושבת שחווית הגדילה לצד סבי היא מטען עצום. הבנה כי יש אנשים שהגיעו ארצה כשהם נושאים אתם זיכרון רב, מורשת והיסטוריה שאינם באים לידי ביטוי בהווה הישראלית. פעמים רבות הרגשתי שהמטען הזה קובר אותי. לא אהבתי את תחושת המחויבות לעבר, משום שהרצון הטבעי שלי היה להתעסק בהווה ובעתיד, אבל הרגשתי כי העבר נמצא מעליי וכי יש לי מחויבות כלפיו. אני מרגישה שהיהדות היא כמו חללית שנחתה לא נכון במרחב הישראלי וגרמה למערכת קשרים מסובכת שצריך להתירה וליצור תיקון. אין לי ספק שהתהליכים החברתיים

בשתי מלים

- **אבן עזרא** • אלוף המשחק והצלילות
- **רבי יהודה הלוי** • משורר געגועים
- **חסידות** • כוננה את המודרניזם היהודי
- **פיוטים** • תיבת התהודה של הזיכרון
- **יונה וולך** • דוגמת קצה של שירה
- **פריפריה** • שיבת המודחק
- **הרב עובדיה יוסף** • גאון, מבט פנורמי על ההלכה
- **מיסטיקה** • שפה לעודפות במציאות
- **הרב קוק** • מגדולי המיסטיקנים, אקסטטי
- **לאומיות** • מתעתעת
- **שבת** • מווסתת את המציאות, מאפשרת מיקוד
- **פייסבוק** • עולם מדומיין שנדמה כמציאות
- **הוראה** • ממקדי המשמעות החשובים בחיי
- **באר שבע** • שטח הפקר

להתמקם ומה יכול לקרות לי. כלל לא בטוח שאישה יכולה להרשות לעצמה להיות ניידת במצב כזה. אם נתעלם מהיותי אישה, יש הרבה תקופות שמרתקות אותי. ספרד במאה ה-13 נראית לי מרתקת במיוחד. ריבויים של משוררים ומיסטיקנים, רמת יצירה גבוהה, היכולת להרגיש בפועל מה שהתרחש בקשרים בין היהודים, הנוצרים והמוסלמים. תקופה מרתקת נוספת בעיני היא התקופה של עליית החסידות. הדרשנים הנודדים בגליציה, הרמה הגבוהה של המיסטיקה, רוחניות עוצמתית שחותכת את האוויר. מסקרן אותי מאוד מה גרם להתפוצצות הזו. מעניין אותי לראות איך עולה מול הממסד הרבני תנועה מיסטית חדשה שלפחות בהתחלה הייתה רעננה ובלי שמץ מיסוד.

■ **מה אפשר ללמוד מההיסטוריה היהודית והכללית שיכול לדעתך לשפר את מצבנו כעם כיום?**
 לאמץ מעט מתודעת הגלות כמרסן של פנטזיית יתר בזיקה למציאות. כל הזמן יש ניסיון להספיק, להשיג, לכבוש, לשלוט וכן הלאה, ואני חושבת שצריך להיות שמץ של ריסון כלפי המציאות, הבנה כי לא רק כוח ועוצם ידי עשו הכל, כפי שהיה בתקופות שבהן היהדות הייתה בשפל. אני לא אומרת שהיהדות צריכה להחליש את עצמה, אבל אני חושבת שהמשיחיות הרכה שהייתה בזמן הגלות היא טובה וצריך לאמצה גם בתקופת הקמתה של מדינת ישראל. משיחיות יתר תמיד הובילה לאסונות. בנוסף, כדאי ללמוד מתקופת תור הזהב בספרד, שבה השיח הבין דתי היה פתוח יותר והיו השפעות הדדיות שיצרו רבגוניות והטרוגניות. ׀

שחי בפרובנס סביב המאה ה-14. זהו ספר הגות שכתוב בחרוזים כמו שירה. התרגשתי מאוד כשמצאתי אחת מהמהדורות הראשונות שלו כספר כיס קטן ושחור. ספרים אחרים מצאתי בשאריות גניזה, ובהם הקונטרס 'זמעין מבית ה' יצא'.
 לפעמים אני אוספת דברים קטנים ולא חשובים כמו צעצועים וחפצים שבאותו רגע אני מוצאת בהם הרבה משמעות ואני שומרת אותם אצלי. למשל, אותיות מפלסטיק שנפלו מצעצוע של תינוק, ונראה לי משמעותי שמצאתי את האות טי"ת שהיא בדיוק האות שחסרה בעשרת הדיברות, ולפי 'ספר התמונה' היא רומזת לטוב שנעדר בשמיטה הזאת. יש ברשותי דברים נוספים מסוג זה.

■ **כותרת עיתון שלא תשכחי כל חייך?**
 הדבר שנחרת בזיכרוני לאחרונה מהעיתונות אינו כותרת אלא תמונה של פליטים השולחים ידיים ומנסים לעלות על רכבת באלבניה. שמרתי את התמונה הזו כי היא זעזעה אותי עד היסוד, היא חזקה יותר מכל כותרת. קשה לראות את זה.

■ **גיבור יהודי נערץ?**
 הבעל שם טוב ורבי נחמן מברסלב הם גיבורים שאני אוהבת מאוד והם משמעותיים במיוחד עבורי. שניהם דמויות שעיצבו את היהדות המודרנית וקבעו את ארגז הכלים הרוחני של ההתמודדות. אני מוצאת תוכן רב בעמדה המיסטית שבהוויה, זה מקור השראה בלתי נדלה עבורי.

■ **תקופת זמן היסטורית שהיית רוצה לחיות בה?**
 כאישה, אני לא יודעת איפה כדאי לי

טל נוימן

עיתונאית. בוגרת החוג לאמנות במכללת אמונה. למדת לתואר שני בחוג לספרות עברית באוניברסיטת בן גוריון